

ԱՐՑԱԽԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՎԱՀՐԱՄ ԲԱԼԱՅԱՆ

ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՈՒՐՎԱԳԾԵՐ

Մենագրություն

ԵՐԵՎԱՆ • 2020

ՀՏԴ 000
ԳՄԴ 000
Բ 000

Տպագրվում է Արցախի գիտական կենտրոնի գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ

Գիտական խմբագիր՝ պատմ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Մելանյա Բալայան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Նարինե Ավանեսյան
Գրախոս՝ ԱրՊՀ պատմության ամբիոն

Բալայան, Վահրամ Ռազմիկի
Բ 000 ԱՐՑԱՒԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՈՒՐՎԱԳԾԵՐ: Մե-
նագրություն.— Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2020.— 760 էջ:

Գրքում արխիվային նյութերի, տարբեր ժամանակահատվածներում պարբերական մամուլում տեղ գտած հրապարակումների, տպագիր սկզբնաղբյուրների, պատմագիտական աշխատությունների հիման վրա ներկայացված է խոր հնադարից մինչև մեր օրերը Արցախի Հանրապետության 2020 թ. դրությամբ գործող 308 բնակավայրերի պատմությունը:

Աշխատության մեջ առաջին անգամ օգտագործվել են նաև ժողովրդի մոտ պահպանված, սերնդեսերունդ փոխանցված հետաքրքիր զրույցներ ու պատումներ: Դրանք շրջանառության մեջ դնելը թույլ է տվել առավել համակողմանի քննության ենթարկել արցախահայության բազմադարյան երթը:

Մենագրության մեջ արժեքավոր տեղեկություններ կան ԱՀ բնակավայրերի ժողովրդագրության, ազգագրության վերաբերյալ:

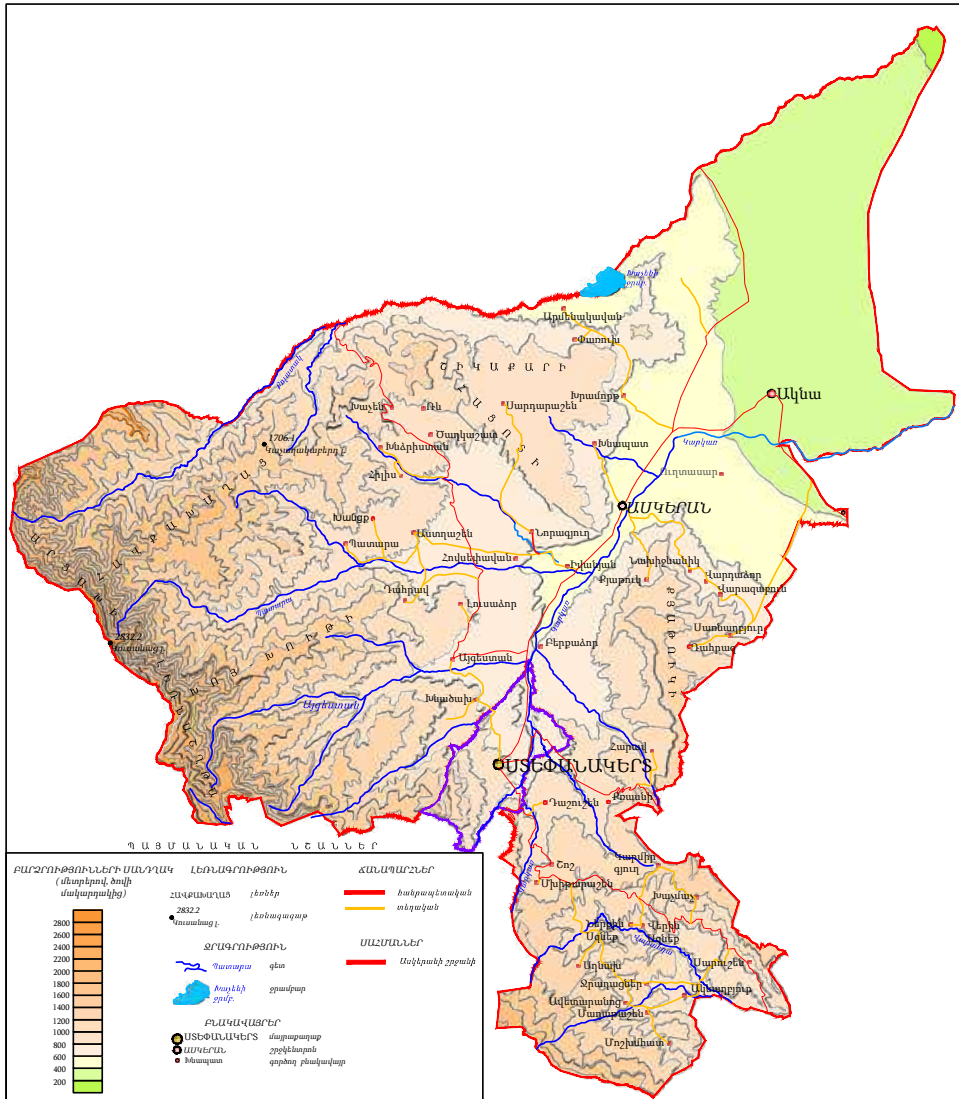
Գիրքը նախատեսված է պատմաբանների, ազգագրագետների, քաղաքագետների և ընթերցող լայն շրջանների համար:

ՀՏԴ 000
ԳՄԴ 000

ISBN 978-9939-68-000-0

© Վ. Բալայան, 2020
© «Զանգակ-97» ՍՊԸ, 2020

ԱՍԿԵՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆԻ ԳՈՐԾՈՂ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ՔԱՐՏԵԶԸ

ԱՍԿԵՐԱՆ

Քաղաքը գտնվում է ԱՀ կենտրոնական հատվածում՝ Ասկերանի շրջանում՝ նախկինում Արցախի Խաչեն գավառում: Բնակավայրը տեղաբաշխված է Կարկառ գետի միջին հոսանքի ձախափնյակում: Մայրաքաղաք Ստեփանակերտից Ասկերանը 15 կմ հեռավորության վրա է գտնվում:

Ընդհանուր առմամբ տիրական է այն կարծիքը, որ Ասկերանը՝ որպես բնակավայր, գոյություն ունի 1920 թվականից: Քաղաքի շրջակայքում եղած հնավայրերի թեկուզև մասնակի ուսումնասիրությունը փաստում է, որ վաղ շրջանից այստեղ բնակատեղի է եղել: Դրա մասին են խոսում Ասկերանից ոչ մեծ հեռավորության վրա գտնվող Խոջալլուի Ք. ա. 3–1–ին հազարամյակների դամբարանադաշտը, Հացուտ քարանձավ–սրբատեղին, 4–19–րդ դարերում Ակնայից մինչև Շուշի կառուցված բերդերն ու ամրացված վայրերի մնացորդները:

Ասկերանը գտնվում է այն գլխավոր ճանապարհի վրա, որով Ուտիքն ու Արցախը կապվում են Սյունիքի հետ: Կյանքի ճանապարհի համարում ունեցող այդ միջանցքը պաշտպանելու նկատառումով Ք. ա. 1–ին հազարամյակից սկսած՝ հայ թագավորները, իշխանները տափաստանից դեպի հայկական լեռնաշխարհի խորքերը տանող առանցքային այդ կետերում ամրոց բնակավայրեր են կառուցել:

Այդ բնակավայրերում, ինչպես նաև Ասկերանում, հիմնականում ապրում էին զինվորականներ՝ իրենց ընտանիքներով:

Հնադարում ամրոց–բնակավայրի գոյության մասին է խոսում նաև վերջինիս Ասկերան անունը: Ընդունելի է Ս. Սարգսյանի այն տեսակետը, համաձայն որի Ասկերան անվանումը թուրքական ասկյար բառի հետ ոչ մի կապ չունի և այն հնդեվրոպական–հայկական ծագում ունի: Նախկինում բնակավայրը ունեցել է Ասկարան անվանումը: Ըստ Ս. Սարգսյանի «կարան» նշանակում է քար, քարանձավ, իսկ «աս»–ն էլ ունի երկնային, աստվածային, սուրբ նշանակություն: Փաստորեն Ասկարան նշանակում է Սուրբ քար, որը բնորոշ է եղել հատկապես լեռնային բարձունքների և տարածքների, որոնք սրբացված էին հեթանոս նախնիների կողմից⁶³: Ընդունելով այս տեսակետից բխող գաղափարը, միաժամանակ նկատենք, որ «կարան» արմատը ավելի շատ կապ ունի բրոնզի դարաշրջանում՝ 3–1–ին հազարամյակներում, հայկական լեռնաշխարհում տարածված լուսնի (կար) պաշտամունքի հետ, որը իմաստային տեսանկյունից նույն սուրբ վայրն է:

⁶³ Սարգսյան Ս., Արցախի բնակավայրերը (ստուգաբանություններ), Երևան, 2018, էջ 24:

Ասկարան անունով բնակավայրեր կան նաև հնդեվրոպական ժողովուրդների նահապարհներին ք համարվող Իրանում և Հնդկաստանում:

Հետաքրքիր է նաև այն փաստը, որ Ասկարան անունով լեռնագագաթ և բնակավայր գոյություն ունի նաև Պերույում: Մի քանի անգամ հզոր երկրաշարժերի հետևանքով (վերջինը տեղի է ունեցել 2001 թ.) Ասկարան լեռնագագաթի տակ գտնվող քաղաքը կործանվել է: Սակայն կենդանի մնացած բնակչությունը համառորեն ամեն անգամ վերանորոգում և նորից շենացնում է իր նախկին բնակավայրը: Պերույի այդ բնակավայրի բնակիչների բացատրությամբ անկախ բնական աղետների պատճառած վնասներից՝ Ասկարան սուրբ լեռան հարևանությամբ ապրելը նրանց համար աստվածաշնորհ է:

Սղնախական պայքարի տարիներին՝ 1720–ական թվականներին, Ավան հարյուրապետը, հաստատվելով Շուշիում, կարևորելով դեպի բերդավան տանող ճանապարհի վրա գտնվող ամրացված վայրերի նշանակությունը, Ասկարանում մշտապես ուղեկալ էր պահել:

18–րդ դարում Փանահ խանը, ամրանալով Շուշիում, Վարանդայի Մելիք Շահանգարի խորհրդով ու օժանդակությամբ հյուսիսից հարավ Կարկառը հատելով, շուրջ 1,5 կմ երկարությամբ, Ղլիշբաղ, Քյաթուկ գյուղերի արանքում պարիսպների և բերդի շինարարություն է սկսում: Այն նոր թափով շարունակվեց Իբրահիմ խանի կառավարման շրջանում: Պարսպագիծը կառուցվեց մասնավորապես հայ վարպետների քրտինքի ու ջանքերի շնորհիվ: Եկվորները, իրենց սովորության համաձայն, թուրքական լեզվահնչյունային համակարգին համապատասխան, Ասկարանը դարձրին Ասկերան:

Ամրոց բնակավայրի շրջակայքում դրամատիկ իրադարձություններ ծավալվեցին ռուս–պարսկական առաջին պատերազմի տարիներին:

1805 թ. հունիսին պարսից թագաժառանգ Աբաս–Միրզան, մեծ բանակով անցնելով Արաքսը և մտնելով Ղարաբաղ, պաշարեց Շուշին: Բերդավանի պաշտպաններին օգնելու համար Գանձակից գնդապետ Կարյագինի հրամանատարությամբ ուղարկվում է 500 հոգանոց մի ջոկատ՝ երկու հրանոթով:

Ասկերանի մոտ ռուսական զորքերին շրջապատում է պարսկական Փիր–Ղուլի խանի 10 հազարանոց բանակը: Գումարտակի ծանր վիճակի մասին Շուշիի կայազորին տեղյակ է պահում կուսապատցի Վանի Աթաբեկյանը:

Պարսիկները հրանոթների համագարկերով փորձում էին ընկճել ռուսական փոքրաթիվ ջոկատը: 400 հոգուց կենդանի էին մնացել 150–ը: Վերահաս աղետից փրկվելու նպատակով Կարյագինը հրամայում է հանկարծակի գրոհել պարսկական մարտկոցների վրա: Ռուսները վնասազերծում են 4 հրակետեր և առգրավում 15 թնդանոթներ: Շուտով պարսից առաջապահ զորքերին օգնության է հասնում Աբաս Միրզայի 30 հազարանոց բանակը: Վանի Աթաբեկյանը, մեծ դժվարությամբ ծախյալ անցնելով պարսիկների միջով, հասնում է Խրամորթ:

Պաշարված Կարյագինի ջոկատին օգնելու նպատակով Ջրաբերդի մելիք Ադամը և Ասրի բեկ Փիրումյանը կամավորներ են հավաքագրում: Աբաս Միրզայի զորքերը Ասկերանի վրա անընդհատ գրոհում են, բայց՝ ապարդյուն: Վերջնական ջախջախումից Կարյագինի ջոկատին փրկելու նպատակով Վանի Աթաբեկյանը ռուսներին գաղտնի կաճաններով Ասկերանից հասցնում է Շահբուլաղ⁶⁴:

Իրանից 1806 թ. նորանոր զորքեր արշավեցին դեպի Շուշի: Բերդավանի պաշտպանությունը կազմակերպելու նպատակով 1806 թ. հունիսի 8-ին գեներալ Ներոլսինի ջոկատը հասնում է Ասկերանի բերդին: Այս անգամ նախապես մայրը Լիսակիշին հաջողվել էր Շուշիից հասնել Ասկերան և դիրքավորվել բերդում:

Հունիսի 13-ին պարսկական և ռուսական զորքերի միջև Ասկերանում՝ Կարկառի ափին, տեղի է ունենում արյունալի ճակատամարտ: Հայ կամավորների գործուն մասնակցությամբ ռուսները փայլուն հաղթանակ են տանում, և Աբաս Միրզան հեռանում է Ղարաբաղից: Այդ ճակատամարտում ցուցաբերած խիզախության համար Վանի Աթաբեկյանն արժաթե մեդալ է ստանում⁶⁵:

Ռուսաստանի այս հաջողություններից անհանգստացած Թուրքիան 1809 թ. ապրիլին ռազմական գործողություններ վերսկսեց Ռուսաստանի դեմ: Երկու ճակատով կռվելուց խուսափելու նպատակով 1810 թ. փետրվարին Թավրիզում և ապրիլին Ասկերանում ցարական արքունիքը շահական կառավարության հետ բանակցություններ սկսեց: Սակայն Պարսկաստանը, ակնկալելով մեծ տերությունների աջակցությունը, ընդհատեց բանակցությունները և վերսկսեց պատերազմական գործողությունները⁶⁶:

Ասկերանը հաջորդ անգամ ռազմական բախումների կիզակետում հայտնվեց 1905–1906 թթ. և 1917–1920 թթ. հայ–թաթարական ընդհարումների տարիներին:

1905 թ. օգոստոսի 17-ին Սեյիդլու գյուղից մի քանի հարյուր զինված կովկասյան թաթարներ, Շուշիի իրենց ցեղակիցներին օգնելու նպատակով, փորձում են անցնել Ասկերանով: Սակայն Համազասպի գլխավորությամբ հայ մարտիկների հարվածներից ձողոպրում են:

1905 թ. օգոստոսի 19–20-ը թաթարների հրոսակախմբերը նորից գրոհեցին Ասկերանի վրա, բայց հայ մարտիկներին այս անգամ էլ է հաջողվում նրանց հետ մղել՝ մեծ կորուստներ պատճառելով⁶⁷:

⁶⁴ Потто В., Первые добровольцы Карабага въ эпоху водворенія русскаго владычества (Меликъ-Вани и Акопъ Юзбаши Атабековы), Тифлисъ, 1902, с. 3–4. 36–37.

⁶⁵ Բալայան Վ., Շուշի. Տեղն ու դերը հայոց քաղաքակրթական համակարգում, Երևան, 2017, էջ 132:

⁶⁶ Արամայիս, Մի քանի գլուխ հայ–թրքական ընդհարումներից, մասն Ա., I. Ասկերան, II. Վարանդայ–Խաչեն, Թիֆլիս, 1907, էջ 7:

⁶⁷ Ստեփանյան Գ., Համազասպ Սրվանձոտյանց, Երևան, 2016, էջ 114–115:

Հայ ինքնապաշտպանական ջոկատները, Ասկերանի կիրճն անառիկ պահելով, ոչ միայն վերահաս աղետից փրկեցին Շուշիի հայությանը, այլև նախկինում քաղաք մտած, ժողովրդին թալանած և վերադարձի ճանապարհը բռնած ավազակախմբերից խլեցին գողոնը: Ասկերանի մարտերին մասնակից Արամայիսն իրավացիորեն նկատել է. «...Վարանդայի, Խաչենի ու մասնավորապես Շուշուայ համար՝ Ասկերանը նշանավոր դեր է խաղացել. Նա մի կատարեալ Սախկալ-թութան⁶⁸ է եղել թուրք հրոսակախմբերի համար հայ-թրքական ընդհարումների սկզբից մինչև վերջը»⁶⁹:

Ասկերանի կիրճում «թուրքերի կորուստը շատ մեծ էր, -գրել է Արամայիսը, -մեծ էր նրանով, որ շատ նշանավոր բեկեր ևս այնտեղ իրանց համար գերեզման գտան և այլևս աւազակախմբեր կազմել ու հայերի տները քանդել չէին կարող. մենակ Ափաթտուից 3 նշանավոր բեկեր էին սպանել...: Մեր կորուստները միայն մեր արձակած փամփուշտներն էին և միայն դժգոհում էինք, որ զինուորները շուտ հասան չը թողեցին, որ զենքեր հաւաքենք»⁷⁰:

Խաղաղարար դերակատարություն ունենալու փոխարեն կառավարությունը սկսեց հալածել հայերին: 1906 թ. հունվարի 3-ին կառավարական զորքերը, թնդանոթներից ումբակոծելով հայկական գյուղերը, անցնում են Ասկերանի կիրճով: Հայկական ինքնապաշտպանական ջոկատները ստիպված էին ժամանակավորապես հեռանալ Ասկերանի կիրճից:

Կառավարական զորքերի հեռանալուց հետո 1906 թ. հուլիսին Աղդամից բազմա-հազար զինյալ թուրքերի առաջխաղացումը դեպի Շուշի կասեցնելու նպատակով հայկական ինքնապաշտպանական ջոկատները նորից դիրքավորվեցին Ասկերանի կիրճում:

1920 թ. մարտի 23-ին Շուշիում ավելի քան 10 000 հայերի կոտորածից, հայկական քաղաքամասը հրի մատնելուց և կողոպտելուց հետո էլ հայ-թաթարական զինաբախումները շարունակվեցին: Առավել կատաղի մարտեր ծավալվեցին Ասկերանի ռազմաձևկատում: Հայկական փոքրաթիվ ուժերը Դալի Ղազարի գլխավորությամբ

⁶⁸ Սախկալ-թութան ձորը գտնվում է Որոտանի ակունքի մոտ: Տեղանքի անվան ծագումը կապված է հետևյալ ավանդազրույցի հետ. «Տաթևից Հալիձոր գնալիս Դավիթ-բեկը պատահում է Ֆաթալի խանի օգնականին: Սա ծաղրելով Դավիթին ասում է. «Դավիթ-բեկ մորուքդ բռնիր, նամազդ արա, վերջդ եկել է»: Դավիթ-բեկը պատասխանում է. «Մենք այսպիսի տեղերում նամազ չենք անում, ոչ էլ մորուք բռնում, մենք թրի կոթ ենք բռնում, տղամարդ ես դիմացիր»: Ասում է թուրքը քաշում, վրա է տալիս խանի ձիավորներին, բոլորին կոտորում, և դառնում խանին ասում. «Մորուքդ բռնիր, այ շուն, նամազդ արա, վերջդ եկել է, և թոցնելով նրա գլուխը նետում է Որոտան գետի մեջ: Դրանից հետո այդ ձորի անունը դնում են Սախկալ-թութան (Մորուսակալ)»: Տես՝ Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ 44-45: Այս ավանդության հիման վրա էլ հետագա դարերում վտանգավոր և դժվարանցանելի կիրճերին ու ձորերին փոխաբերական իմաստով նույնպես տրվել է Սախկալ-թութան անունը: Տես՝ Ստեփանյան Գ., Համազասպ Սրվանձտյանց, էջ 108:

⁶⁹ Գնթունի, Յիշողութիւններ մօտիկ անցեալից, պրակ առաջին (Ասկերան), Թիֆլիս, 1907, էջ 5:

⁷⁰ Հայ-թաթարական ընդհարումները Անդրկովկասում, «Դրոշակ», հմ.13, Ժնն, 1905, էջ 204:

մարտի 27–29–ը ընկած ժամանակահատվածում մի քանի ջախջախիչ հարվածներով հետ մղեցին թուրք–թաթարական մեծաքանակ զորքերի հարձակումները: Ահաբեկաված թուրքերը ստիպված էին թողնել Աղդամը և մի քանի սահմանամերձ բնակավայրեր: Թշնամին, նոր ուժեր կուտակելով, ապրիլի 3–ին, օգտվելով թանձր մառախուղից, Ասկերանում ձեռքեց պաշտպանական գծի ճակատը և շարժվեց դեպի Շուշի: Դալի Ղազարը, կորուստներ չտալու համար, իր ջոկատին հրամայում է նահանջել, իսկ ինքը մնում է և կռվում մինչև վերջին փամփուշտը՝ այն ուղղելով իր քունքին⁷¹:

Մինչև 1920 թ. Ասկերանի պաշտոնապես բնակավայր հռչակվելը, 1916 թ. մամուլի էջերում այն արդեն որպես վարչական տարածք էր ներկայացված, որտեղ նաև խանութ էր գործում⁷²: Ավելին, 1915 թ. Հայոց մեծ եղեռնից փրկվածներին օգնելու նպատակով Ասկերանում, Շոշում, Թաղավարդում, Ննգիում, Շուշիում գործող փախստականների օգնության կազմակերպությունը ստեղծել էր պարենի հավաքագրման բաժիններ, պահեստներ, բժշկական կետեր, բաղնիքներ⁷³:

Խորհրդային Ադրբեջանի ղեկավարությունը, քաջ գիտակցելով Ասկերանի ունեցած դերը արցախահայության կյանքում, Աղդամն Ասկերանի ու Ստեփանակերտի հետ կապող ճանապարհի վրա նոր ձևավորված Քորփա Ափաթլի գյուղը միացրեց Աղդամի շրջանին⁷⁴:

Հայրենական մեծ պատերազմից հետո Ադրբեջանի իշխանություններին հաջողվեց ադրբեջանցի մի քանի ընտանիքներ վերաբնակեցնել Ասկերանում:

ԼՂԻՄ ղեկավարությունը, կարևորելով Ասկերանի նշանակությունը մարզի հայության կյանքում, իր հերթին միջոցներ ձեռնարկեց բնակավայրը զարգացնելու ուղղությամբ: Կառուցվեցին գինու, գարեջրի, լիմոնադի, հացի գործարաններ, բազմահարկ բնակելի շենքեր, բացվեցին կենցաղսպասարկման կետեր, հիվանդանոց, հոգեբուժական դիսպանսեր, հակահամաճարակային կայան, ակումբ, դպրոց, մանկապարտեզ: 1930–ական թվականներին կառուցվեց նաև փոքր ՀԷԿ:

1978 թ. բնակավայրը ստացել է քաղաքատիպ ավանի, իսկ 1991 թ.՝ քաղաքի կարգավիճակ: 1978 թ. բնակավայրը դարձել է ԼՂԻՄ Ասկերանի շրջանի վարչական կենտրոն:

Ասկերան ավանի երիտասարդությունը մասնակցել է Հայրենական մեծ պատերազմին:

Ամրոց–բնակավայրը առավել ընդգծված դերակատարություն է ունեցել արցախյան ազատագրական պայքարի տարիներին:

1985 թ. «վերակառուցման» քաղաքականության տարիներին Արցախում մտավորականության ու ուսանողության շրջանում սկսեցին բարձրաձայն քննարկվել մար-

⁷¹ Բալայան Վ., Դրվագներ..., էջ 95–96:

⁷² «Փայլակ», հմ. 80, 20 հոկտեմբերի, 1916:

⁷³ «Փայլակ», հմ. 48, 23 օգոստոսի, 1915:

⁷⁴ Բալայան Վ., Դրվագներ..., էջ 181:

զում տասնամյակներ շարունակ կուտակված քաղաքական, տնտեսական, մշակութային հիմնահարցերը՝ մատնանշելով հայկական երկրամասը մայր Հայաստանին վերամիավորելու՝ վաղեմի փափագած իղձերի իրագործման ուղիները:

Քննարկվող հարցերին գործնական ընթացք տալու նպատակով 1986 թ. ապրիլից Ստեփանակերտում սկսեց գործել «Արցախյան միություն» կազմակերպությունը⁷⁵: Այդ միությունը բաժանմունքներ ուներ շրջկենտրոններում: Հաղորդում այդ աշխատանքները ղեկավարում էին Արթուր Մկրտչյանը և Էմիլ Աբրահամյանը, Մարտունիում՝ Վլադիմիր Խաչատրյանը, Գրիգոր Ուլուբաբյանը, Անգելինա Հովսեփյանը, Ասկերանում՝ Սլավիկ Առուշանյանը, Սլավիկ Միրզոյանը, Կոմիտաս Դանիելյանը, Մարտակերտում՝ Վիգեն Շիրինյանը, Վազիֆ Գալստյանը⁷⁶:

Արցախահայության սահամադրական պահանջներին ի պատասխան՝ Ադրբեջանի ղեկավարությունը Մոսկվայի կենտրոնական իշխանությունների հովանավորությամբ որդեգրեց բիրտ ուժի և բռնության քաղաքականությունը:

1988 թ. փետրվարի 22-ին Ադդամի շրջանից, իրենց ձանապարհին ամեն ինչ ավերելով, ադրբեջանական բազմահազարանոց հրոսակները շարժվեցին դեպի Ստեփանակերտ՝ «կարգ ու կանոն հաստատելու», բայց Ասկերանի մատույցներում կանգնեցվեցին և հետ շարտվեցին⁷⁷:

Այդ դեպքերից հետո շրջկենտրոնում կազմակերպվեց ինքնապաշտպանական ջոկատ, որի հիմքերի վրա էլ հետագայում ձևավորվեց Ասկերանի գումարտակը: Ասկերանում էր տեղակայված 4-րդ պաշտպանական շրջանի շտաբը:

Ադրբեջանի զինված ուժերը Ստեփանակերտը գրավելու նպատակով ամեն կերպ ձգտում էին մտնել ամրոց-բնակավայր, բայց Ասկերանի պաշտպանները մնում էին անընկճելի:

1992 թ. մայիսի 9-ին Շուշին՝ ազատագրվելուց հետո, Ադրբեջանը մայիսի 10-ից լայնածավալ ռազմական գործողություններ է սկսում Արցախի հարավարևելյան սահմանի երկայնքով՝ Մարտակերտից մինչև Հաղրութ: Առանձնապես կատաղի մարտեր են տեղի ունենում Ասկերանի շրջանում: Հակառակորդը Ասկերանի ձակատից ջղաձիգ փորձեր էր կատարում՝ օգնության հասնելու յուրայիններին: Ասկերանը այդպես էլ մնաց որպես անառիկ բերդաքաղաք:

Ասկերանի ազատամարտիկներն իրենց ավանդն ունեցան ռազմաձակատի տարբեր հատվածներում հաղթանակի կոման գործում: Ռազմական գործողությունների ընթացքում 69 ազատամարտիկ զոհվել, իսկ 3 հոգի էլ անհետ կորել է: ԱՀ «Մարտական խաչ» 1-ին աստիճանի շքանշանի են արժանացել Վիտալի Բալասանյանը, Արթուր Հարությունյանը, ԱՀ «Մարտական խաչ» 2-րդ աստիճանի՝ Սամվել Միքայել-

⁷⁵ Բալայան Վ., Բալայան Ռ., Հարությունյան Մ., Անկախության նվիրյալները, ԱրՊՀ ուսանողները արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին, Երևան, 2009, էջ 6:

⁷⁶ Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը (1917-2000), գիրք Գ, Ստեփանակերտ, 2007, էջ 19:

⁷⁷ «Մարտիկ», 25 հունվարի, 1995:

լյանը, Ռոբերտ Հակոբջանյանը, Շմավոն Աղաջանյանը: ԱՀ «Մարտական խաչ» 2-րդ աստիճանի շքանշանի են արժանացել հետմահու Էդմոն Բարսեղյանը, Գրիգորի Հայրիյանը, Արամ Տերգիկյանը, Գարիկ Մելքումյանը:

Հետպատերազմյան տարիներին հրետանակոծությունից տուժած բնակավայրը արագ սկսեց վերականգնվել:

Խորհրդային տարիներին Ասկերանում գործում էր միջնակարգ դպրոց, որտեղ 1987 թ. սովորում էր 295 աշակերտ, դասավանդում 30 ուսուցիչ⁷⁸: 1988–1990 թթ. համապատասխանաբար՝ 156 աշակերտ, 26 ուսուցիչ, 1991–1994 թթ.՝ 86 աշակերտ, 16 ուսուցիչ, 2004–2006 թթ.՝ 126 աշակերտ, իսկ 2014–2015 ուսումնական տարում՝ 289 աշակերտ, 28 ուսուցիչ⁷⁹:

2011–2012 ուսումնական տարվանից դպրոցը դարձել է ավագ հոսքային: 2009 թ. կառուցվել է դպրոցական նոր շենք:

Ասկերանը էլեկտրաֆիկացված և գազաֆիակցված է: Ունի խմելու ջրագիծ: Համայնքի տարածքով անցնում են Սովետարիս, Խաթունարիս և Իվանյան–Ասկերան ոռոգման ջրատարները: Համայնքի աղբյուրներն են՝ Կուբուն, Բայթալ, Քյահրիզ:

Հեռուստատեսությունը, ռադիոն, բջջային և անլար հեռախոսակապը, ինտերնետ ծառայությունը բնակչությանը հասանելի են:

Ասկերանում գործում են շրջվարչակազմ, քաղաքապետարան, «Ասկերանի մշակույթի և երիտասարդության կենտրոն» ՊՈԱԿ, շրջանային հիվանդանոց, դպրոց, «Ասկերանի մանկական երաժշտական դպրոց» ՊՈԱԿ, մանկապարտեզ, մարզադաշտ, գինու–օղու գործարան, գինու առանձին արտադրամաս, տակառաշինական գործարան, շինանյութերի արտադրամաս, 3 բանկերի մասնաճյուղեր, առևտրի 26 օբյեկտներ:

Ծագումով խանաբաղցի, երևանաբանակ բարերար Բարսեղ Բեգլարյանի միջոցներով քաղաքում 2002 թ. կառուցվել է Սբ. Աստվածածին եկեղեցին:

Ասկերան համայնքի տարածքում են գործում Քյաթուկ գյուղը և Ակնա թաղամասը:

Ասկերանում 1920 թ. կար 7 տուն, 35 բնակիչ, 1987 թ.՝ 480 տուն, 1800 բնակիչ⁸⁰, 2010 թ.՝ 607 տուն, 2156 բնակիչ⁸¹, 2018 թ.՝ 651 տուն, 2293 բնակիչ⁸²:

Ասկերանի բնակչությունը աշխատում է շրջկենտրոնի և մայրաքաղաքի պետական ու մասնավոր հիմնարկ–ձեռնարկություններում, ծառայում ԱՀ ՊԲ–ում, զբաղվում գյուղատնտեսությամբ:

⁷⁸ Մելքումյան Ս., Լեռնային Ղարաբաղ, Երևան, 1990, էջ 116–118:

⁷⁹ Ավանեսյան Ա., Հարությունյան Գ., Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության կրթական համակարգը (1991–2016 թթ.), հ. 3-րդ, Ստեփանակերտ, 2017, էջ 580:

⁸⁰ Մելքումյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 116:

⁸¹ ԱրՊՀ հայագիտական կենտրոն:

⁸² ԱՀ առկա բնակչության թվաքանակը 2018 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, Ստեփանակերտ, 2018, էջ 1: